

Õiguse olemusest ja seaduse võimalustest

Prof Kalle Merusk (RiTo 2), Tartu Ülikool

Prof Raul Narits (RiTo 2), Tartu Ülikool

Seadusi ei looda selleks, et parlamentidel tööd oleks, või selleks, et ainult kitsas ühiskonnaliikmete ring nendest aru saaks. Seadus ja selles sisalduv õigus on olnud ja on riigi käes peaaegu ainsaks vahendiks, mille kaudu ja mille abil on võimalik kõigile inimestele öelda, milline peaks olema nende käitumine. Seepärast on seadustele esitatav arusaadavuse nõue igati loomulik. Siinkohal nõustume artikli autori seisukohaga, et “seadusi ei tohiks demokraatlikus riigis kirjutada nii, et neid mõistaksid ainult professionaalsed juristid”. Samas ei ole juriidiline keel, mida kasutatakse, homogeenne. Nii eristuvad juriidilises keeles kui oskuskeeles normikeel, õiguse rakendamise aktide keel ja õigusteaduse keel. Viimast nimetatakse mõnikord ka dogmaatiliseks keeleks. Tundub igati loomulik, et teatud situatsioonides peab põhitähelepanu olema keskendatud ainult normikeelele (seaduse keelele). Metodoloogilisest seisukohast on juriidiline töö (seadusest arusaamine, õiguse tunnetamine) suuresti taandatud tööle juriidiliste tekstidega. Esitatud kontekstis tundub, et probleem seaduse keelest, täpsemini selle arusaadavusest, on püstitatud igati ratsionaalselt. Iseküsimus on aga see, kas seaduste keele arusaadavust tuleks selgitada – juristide keeles reguleerida – seaduse abil. Õigusekeele arusaadavuse probleem pole teravalt päevakorral mitte ainult noortes demokraatiates. Käesoleva kommentaari autoritele teadaolevalt algatati näiteks Ameerika Ühendriikides 1999. aastal USA valitsuse poolt “ametlike dokumentide inimkeelde tõlkimise” kampaania.

Artikli juurde tulles tuleb märkida, et see pole probleemivaba. Esimene nendest probleemidest ning seejuures põhimõttelist laadi probleem on seotud artikli autori arusaamaga õigusest enesest. Rõhutame siinkohal mõtet, et seadus ja õigus pole sünonüümid. Hea seadus sisaldab õigust. J. Austinile toetudes leiab autor, et “...seadus on riigi kõrgeima võimu kandja (suverääni) käsk. Suverään on ühiskonna osa, kellel on õigus ülejäänud ühiskonda endale allutada ja kellele see ülejäänud ühiskond on harjunud või harjutatud (*accustomed*) alluma.” Õigupoolest on autorile sümpaatne kontseptsioon tunduvalt vanem ja pärineb mandri-euroopalikku õiguskultuuri silmas pidades Th. Hobbesilt (1588–1679). Tegemist on radikaal-positivistliku arusaamaga õigusest, kus õiguse ainukese allikana nähakse ja tunnustatakse suverääni tahet. Th. Hobbesi arusaamu retsipeerivad hiljem teatavate reservatsioonidega J. Bentham (1748–1832) ja J. Austin (1790–1859).¹ Meie ei saa kuidagi toetada autori arusaama õigusest kui käsust. Kui autor väidab, et “õiguslikult korrastatud ühiskonnas ei saavutata liikmete elu ja tegevuse kooskõla mitte nende omavahelises vahetus suhtluses, vaid ühise allumise kaudu ühiskonda juhtivale poliitilisele instantsile”, siis meie väidame, et ühiskonnas kujuneb kord ja julgeolek *ee/kõige* ühiskonna liikmete käitumise tulemusel. Teisisõnu sisaldab tänapäevane arusaam õigusest kolme elementi. Õigus on, esiteks, objektiivne õigus, see on suverääni poolt kirjapandud (formaalselt määratletud) õigus. Teiseks, õigus on objektiivsest õigusest tulenev subjektiivne õigus ehk õiguse subjektile kuuluv käitumise mudel. Kolmandaks, ja just see on siinses kontekstis olulisim, õigus kujutab endast normatiivset informatsiooni- ja

kommunikatsioonisüsteemi. Teiste sõnadega on õigus normatiivne kommunikatsiooni ja sotsiaalstruktuur. Õigus haarab endasse kõik selle, mis on seotud inimkäitumise õiguslikult relevantse osaga. Seepärast on õiguse tunnetamiseks (selle tabamiseks, mis on õigus) vaja näha ja tunnustada seda normatiivset korrelatsiooni, mis seisab õiguse ja ühiskonna vahel. Tänapäeval tuleb osata ja tahta käsitleda ja hõlmata õiguse sotsiaalseid dimensioone. Õigus ei saa olla ja ei olegi paljalt individide ja nende grupeeringute otsustuste resultaat. Kuid just seda viimast on väitnud pikka aega mandri-euroopalik õiguspositivism. Tundub, et mõõnduse tänapäevase arusaama suunas õigusest teeb ka autor ise, kui väidab, et “õigus vajab tõhusaks funktsioneerimiseks tegelikult toimivat kommunikatsiooni”. Kahjuks seostab autor kommunikatsiooni tõhususe informatsiooni adekvaatse edastusega ehk siis ikka suverääni käsuga “kui see käsk on täpselt väljendatud ja arusaadav”.

Kas seaduste arusaadavuse tagamise seaduse abil on võimalik realiseerida igati päevakajaline ja ratsionaalne eesmärk – seaduste arusaadavus? Artikli autor selles ilmselt ei kahtle, seadus on ju käsk.

Meile tundub, et üksteisest arusaamiseks kasutatav keel kui märgisüsteem on õigusega sarnaselt keeruline nähtus. Nende kahe keerulise süsteemi põimumisel on oodata probleemide lisandumist. Ajakirjanduses märkis tegevjurist: “Seaduste arusaamatus on üleüldise kantseliidi nähtavaim osa. Loodetavasti mõistavad eelnõu koostajad, et ametlikus sfääris kasutatava keele, sealhulgas seaduskeele arusaadavust ei ole võimalik parandada pelga seadusega. Selline taotlus kõlab kui korraldus: “Hakake elama hästi!”² Õnneks kohtame juriidilises meetodidiskussioonis kontseptsiooni, milles on koopereerunud keele- ja õigusteadlased. Ühelt poolt on siin tegemist praktilise semantika ja selle uurijatega³ ning teiselt poolt struktureeritud õigusõpetuse esindajatega.⁴ Lühidalt öeldes uurib praktiline semantika keelereegleid, mis on keelekommunikatsioonis osalejate käitumise aluseks. Need reeglid ise ei saa esineda väljaspool käitumist. Mitte normiformuleering ei determineeri arusaamist (tunnetust) õigusnormist (seaduse tekstist). Normiformuleeringu tähendus tehakse kindlaks interpretatsioonipraktikas. Õiguslikku tähendust omavas situatsioonis oleme aga me kõik õiguse interpreteerijad. Kuna õigusühiskonnas kujunenud praktika määrab, kas õigusnorme järgitakse või mitte (ja siin pole oluline, kas seadusest saadakse aru või mitte), siis juhul, kui õiguse looja eemaldub praktikast või ei järgi praktikat, loob ta parimal juhul ainult objektiivset õigust. Teisisõnu on õigust ühiskonnas täpselt niipalju, kuipalju seda lõppastmes ütlevad oma käitumise kaudu ja käitumise abil õiguse subjektid – need oleme meie, eesmärgipäraselt tegutsevad inimesed.

Seadused ise peavad aga loomulikult olema arusaadavad. Terve mõistus ütleb, et seadus peab olema kirjutatud seaduse adressaatidele mõistetavas keeles. Nagu iga oskuskeele puhul peab seaduse keel olema üldkeelega võrreldes täpsem. Vajaliku täpsuse annavad seaduse tekstile erialaterminid, sealhulgas juriidilised kategooriad. Nii tundubki meile, et seaduse sünniks vajaliku poliitilise tahte (poliitilise otsustuse) olemasolul peavad kokku saama vastavat reguleerimisvaldkonda tundev erialaspetsialist, lingvist ning jurist. Sellise kolmikliidu ühistegevus peaks tagama adressaatidele arusaadava seaduse sünni.

Õigusriigi põhimõtteks on ka see, et üksikisikule peab olema tagatud juurdepääs tema juriidilist staatust kirjeldavale teabele. Siia kuulub ka seadustest arusaamine. Seaduste keele kui erialakeele spetsiifika aga ei võimalda alati edastada seaduse sisu kõigile kergesti mõistetavalt. Sellises olukorras on n-ö kompensatsiooniks seaduseelnõule lisatud materjalid, ennekõike seaduseelnõuga kaasnev seletuskiri.⁵ Nõustume täielikult autori järgmise seisukohaga: “Seletuskirja lisamine eelnõule on selle menetlemise seadustatud nõue ja on objektiivselt suunatud sellele, et eelnõust saaks sisukas ja arusaadav seadus.”

Autor väidab seoses seaduste avalikustamisega: “Selles mõttes on seaduse arusaadavuse nõude püstitamine omamoodi sissemurdmine lahtisest uksest, sest mistahes seadusandja taotleb alati (meie sõrendus – R.N., K.M.) ja *ab initio* (algusest peale) seda, et tema tahe (käsk, keeld ja luba) oleks arusaadavad neile, kelle suhtes ta oma tahet rakendab.” Kahjuks ei peegelda autori seisukoht tegelikkust. Kui see tõesti nii oleks, siis poleks vaja täna rääkida seaduste arusaadavuse garanteerimise ühest võimalusest lausa õigustloova akti tasemel. L. Meri on öelnud, iseloomustamaks meie seaduskeelt: “Järjest süveneb tendents, et meie õiguskeel kujuneb keeleks, millest eestlased aru ei saa. Meie õiguskeel on väikese rühma salakeel, mida tuleb siis advokaatide abiga tõlkida meile arusaadavasse keelde”.⁶ Seega tundub meile, et seaduste arusaadavuse üks on pigem olnud “suletud üks” ja seadusandja tahe selles küsimuses ehk hoopis pikka aega *ab initio nullum semper nullum*.”

Märkused

1. Õiguse sisustamise ja tähistuse kohta mandri-euroopaliku õiguskultuuri kontekstis loe õigusfilosoofilis-ajaloolist osa: A. Taska. Õigusteaduse metodoloogia. Lund, 1978, lk 11–34.
2. K. Floren. Kantseliiti ei hävita seadus, vaid toimetajad. – Eesti Päevaleht, 2000, 1. oktoober.
3. Vt nt Fr. Müller. Strukturierende Rechtslehre. 2. Aufl. Berlin, 1994; R. Narits. About the Meaning of the Legal Aspect of Practical Semantics in Estonian Legal Order. – Juridica International. Law Review University of Tartu, 2000, lk 3–10.
4. Vt nt D. Busse. Normtextauslegung als Regelfeststellung? – Akten des 12. Internationalen Wittgensteins Symposiums. Wien, 1998, lk 207–210.
5. A. Kasemets. Seaduseelnõude seletuskirjade informatiivsus sotsiaal-majanduslike mõjude, eurointegratsiooni ja osalusdemokraatia valdkonnas. – Riigikogu Toimetised, 2000, nr 1, lk 159–184.
6. J. Piirsalu. Meri kritiseeris Eesti õiguskeelt. – Eesti Päevaleht, 1998, 21. jaanuar.